

TORDA VÁRMEGYE BIRTOKOS TÁRSADALMA A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Dáné Veronka: „Mennyi jobbágya és mennyi portiója”

■ Az erdélyi magyar történetírás jelentős eredményeket könyvelhet el az utóbbi évtizedekben. A szakmai munkák megjelentetése mellett a feltárt források publikációja is megsokszorozódott. A kutatók főként Jakó Zsigmond, Kiss András és Kovács András nyomdokain haladva nemcsak a kutatásaikban érnek el jelentős eredményeket, hanem a források megtalálása és kiadása tekintetében is. Az 1990 előtti erdélyi kora újkorról szóló művek elsősorban a politikatörténettel foglalkoztak, ezek közül is kiemelkedik Trócsányi Zsolt munkássága.¹ A mai napig ő az egyik kiinduló bibliográfia egy Erdély kora újkorával kapcsolatos műben. Ezt jelen kötet szerzője is érzékelteti metaforájában, hiszen szerinte a történészek manapság a Trócsányi által teremtett fal lyukait tömökdi.

A kora újkori forráskiadásban 1990 hozott nagy változást, de az akkor meginduló munka később érett be. 2000 után sorra jelennek meg már nemcsak a fejedelmi, hanem a vármegyei hatóságok írásbeliségével kapcsolatos kiadványok. A magát Jakó Zsigmond tanítványának valló Dáné Veronka a 2000-es évek elejétől jelentkezett a kora újkori erdélyi nemesi társadalommal foglalkozó művekkel. Majd pedig folytatva Jakó professzor Belső-Szolnok és Doboka tárgyú kutatásait, egy újabb vármegyét bevonva, Torda vármegyét kezdte kutatni. Először önálló kötetben tisztázta a bírósági gyakorlatot.² Majd egy újabb önálló

munka keretében Jakó Zsigmond és Kiss András irányításával két kötetben az 1607–1658³ és 1659–1707⁴ közötti vármegyei jegyzőkönyveket adta ki.

Jelen mű pedig ennek a forráskiadására, illetve más, eddig nem publikált porta- és adóösszeírásokra alapoz. Továbbá a szerző felhasználta szinte az összes, a mai napig megjelent kora újkori Erdéllyel foglalkozó forráskiadványt. A publikációk egy 19. században gróf Mikó Imre által megálmodott és elindított sorozat részeként jelennek meg. Az Erdélyi Történelmi Adatok folytatását 1990-ben kezdte meg az EME, eddig még közöletlen források kiadására.

Jelen kötetében Dáné Veronka a Torda vármegyei nemesi társadalmat mutatja be a 17. század első felében. Több, eddig még nem tisztázott kérdésre keres választ a nemesi társadalommal és az adószedéssel kapcsolatban. A szerző véleménye szerint a korszakhatár, amely lezárja a 16. századot és elindítja a következőt, az 1603-as brassói csata, ahol az erdélyi nemesség érzékeny vereségeket szenvedett. Feltételezése szerint ez az esemény átrendezte az erdélyi belső viszonyokat.

A kötet három nagy fejezetre osztott a bevezető és a végszó mellett. A bevezetőben a szerző kiemeli azon történetírói munkákat, amelyek munkájának alapjául szolgáltak. A fentebb említett, Erdélyhez kapcsolódó történészek mellett a Habsburg-uralom alatt álló Magyarországgal foglalkozó kutatók nevét is megemlíti, majd, a rövid történetírói előzmé-

nyek bemutatását követően a forrásokat és azok korlátait ismerteti. Hiszen a kutatás jelenlegi állapotában jórészt csupán egyetlen portaösszeírás maradt fent a vizsgált időszakból. Továbbá itt foglalkozik egyes fogalmak tisztázásával is, mint a *portio* vagy a jobbágyporta mérete. A szakirodalom korábbi álláspontja szerint az Erdélyi Fejedelemségben egy porta 10 jobbágycsaládot tett ki, ez volt az alap adóegység, de az egy portányi jobbágy birtoklása nem annyira világos választóvonal a társadalomban. A szerző ennek tisztázására is törekszik a szövegben. Végeredményben cáfolja a 10 jobbágycsalád – egy porta elméletét, hiszen a porta adóegység volt, amelynek mérete nagyban függött az ország gazdasági helyzetétől.

A kutatás fő forrása egy 1616-os portaösszeírás, ami a tizenöt éves háborút követő kaotikus helyzetet mutatja. De a szerző szintúgy forrásnak használja a korábbi töredékes forrásokat, amelyekben a nemesség csoportosan jelenik meg, legyen ez hűségeskü vagy éppen a katonai potenciál felmérése egy mustra során. Igyekszik 1658-ig követni mind a birtokok, mind a birtokosok sorsát. A források között még fontosak az adóbérlők listái, azonban úgy tűnik, a birtokok hasznosításának e formája elsősorban a középbirtokosok között volt népszerű. Mivel szükségszerűen ismernünk kell a 16. századi birtok- és társadalmi viszonyokat is, ahhoz, hogy értelmezhesük a 17. századiakat, a szerző ennek érdekében többek között egy 1573-as és egy 1575-ös összeírást is felhasznál.

A 16. századra vonatkozólag három nagy nemesi réteget különböztet meg a portaszám alapján: a nagybirtokosokat, középbirtokosokat és kisbirtokosokat. Ugyanakkor kiemeli, hogy a portaszám alapján meghúzott határ nem egyértelmű. Példaként megemlíthető a Thoroczky család. Hiába van kezében a *fiscus* utáni legnagyobb portaszám, ha ezek terméketlen, hegyvidéki területekre esnek, a család tagjai pedig nem aktívak politikailag, befolyásuk nem terjed ki a megyére, csupán arra a régióra, amelyben ők a legnagyobb birtokosok.

Általánosságban kijelenthető, hogy a 16. században a görgényi és marosvécsi uradalommal a fejedelmi tulajdoné a dominancia a vármegyében. Valamint az is megfigyelhető, hogy a tulajdonos családok 71%-a már a mohácsi csata előtt birtokolt a megyében. Ugyanakkor a nemesek több mint 50% már ekkor kevesebb mint 5 jobbágygal rendelkezett.

A 17. század előtti helyzet bő felvázolását követően a szerző az 1616-os állapotokat ismerteti. Ennek keretében több fontos kérdésre is kitér. Az egyik ilyen kérdés a rendszernek a tizenöt éves háború pusztításai miatt csökkenő portaszám melletti átszervezése. Az elszegényedő jobbágyok sokkal kevesebb adóegységnyi portát tettek, ki mint az előző században. Ezért a hatóságok igyekeztek akár fél portákba is szervezni a jobbágyokat. A szerző *portió*val kapcsolatos fejtegetései önálló tanulmányban is megállnák a helyüket. Akárcsak azok a gondolatok, amelyekben a nemesi társadalom rétegződését próbálja bemutatni az *intitulatio*kon keresztül. Feltételezése szerint a *magnificus* (nagyságos), *generosus* (nemzetes), *egregio* (vitéz) megszólítások között szabályos társadalmi különbségek vannak. Álláspontja szerint nehéz különbséget tenni elsősorban az első kettő között, de néha a legbefolyásosabbak vagy leggazdagabb között is akad, akit csupán vitézülök tartanak.

A 17. század első feléről szóló fejezet öt nagyobb társadalmi csoportot különít el. Először a korábban *fiscus* kezében levő birtokok és azok tulajdonosainak sorsát követi végig. Amint az kiderül, 1616-ban volt leginkább magánkezen a *fiscus* birtoka. Bethlen Gábor uralkodása alatt nem törekedett arra, hogy minden birtokot visszaszerezzen, hiszen ő elsősorban pénzgazdálkodásban gondolkodott. Az igazi változást az 1635 körül időszak hozta meg, amikor I. Rákóczi György módszerekben nem mindig válogatva szívósan visszaszerezte a zálogbirtokokat. Ezeket pedig családjá kezébe adta.

A nagybirtokosok személye sem változott ebben az időszakban; a Thoroczkay maradt a legtöbb birtokkal rendelkező család, amely mellé néhány más megyében is tulajdonos család szerzet itt *portiókat*, például a Kemények Aranyosgerend környékén. Számos más család is uralt területeket a megyében, ezek jórészt kisebb részbirtokok voltak vagy pedig egy másik vármegyében fekvő uradalom részei. Azonban megfigyelhető, hogy a nagybirtokok jórészt egy rokonsági kör kezében összpontosulnak. A csoportok igekeznek a megye vezetésében is részt venni. A középbirtokosok esetében a további elaprózódás mellett megfigyelhető, hogy sok értelmiségi karriert befutó személy igekezik házasság útján megragadni ebben a rétegben. Ez az a csoport, amelyik nagyon ritkán vállal vármegyei hivatalt és jórészt 10-20 portát birtokol. A vármegyében már jóval több szerepet vállalnak a 2-10 portát birtoklók, közülük kerülnek ki a szolgabírák és a megyei ülnökök. A szerző a kisbirtokosokat két kisebb csoportja osztja: azok a nemesek, akik 0,5-2 porta között birtokolnak, illetve a fél portánál kevesebbet birtoklók. Az ötnél kevesebb jobbággal rendelkezők a nemesség felét alkotják, és sokuknak egyetlen jobbágya sincs.

A harmadik részben a megyébe bekerülő 1616 utáni birtokosokat mutatja be – közülük a Rákócziak azok, akik megszerzik a görgényi és a vécsi uradalmat, mások, például Péchy Simon gyorsan kikerültek a megyei birtokosok közül. Egyeseknek az életútja is vizsgálat tárgyát képezi, annak nyomon követése, hogyan és miért kerültek a megyébe.

A szövegben számos statisztikai adat található, a könnyebb megértés érdekében a szerző igekezett kördiagramokon is bemutatni az általa leírtakat. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy egyes esetekben, például a nagybirtokosok felsorolásakor, a betű szerinti sorrend helyett szerencsésebb lett volna növekvő vagy csökkenő sorrendbe helyezni az adatokat, hiszen így az arányok sokkal könnyebben felismerhetők.

A szerző fő konklúziója a végzőban az, hogy a többi megye megismerése után lehet csak általános következtetések levonni. Saját vizsgálatai alapján, úgy tűnik, a történetírás számára még ismeretlen okból az erdélyi megyék különbözőnek egymástól a kora újkorban, birtoktípusaik és különféleképpen rétegződő nemesi társadalmak alkotják. Torda megye esetében pontos képet kaphatunk arról, hogy a birtokosok a birtokméret függvényében miként vettek részt a vármegye életében. Szintén érdekes adatokat nyújt számunka a könyv a nemesség stratégiáiról a birtokszerzést és annak megtartását illetően. A nemesség magatartása is érdekes, egyes középbirtokosok, akik századok óta birtoktulajdonosok, a legtöbb esetben semmilyen kockázatot nem vállalva generációkon át őrizték vagyonukat.

A kötet végére került a levéltári források jegyzéke és a szakirodalom. A mellékletekben – a helytörténeti kutatásokat megkönnyítendő – igekeznek a szerző minden település ismert birtokosát feltüntetni. Szintén a mellékletekhez tartozik néhány térkép, amelyek a 1575-ös és az 1616-os birtokviszonyokat mutatják be a vármegye területén. Külön térképen tünteti fel a *fiscus*nak a nagybirtokosok és a középbirtokosok kezében lévő területeit. Így kirajzolódnak a vármegyei belső birtokhatárok, valamint az is, hogy a nagybirtokok elsősorban a vármegye kevésbé termékeny területeire és a nagyobb várak köré koncentrálódtak. Míg a középbirtokosok a Maros és az Aranyos termékeny völgyében rendelkeztek jobbágyportákkal. A kötetet névmutató és egy román, illetve angol nyelvű összefoglaló zárja.

Dáné Veronka könyve úttörő jelentőségű az Erdélyi Fejedelemség társadalomtörténete szempontjából. Azok számára is hasznos lehet, akik az egykori Torda vármegye településeinek történetét tanulmányozzák. Ennyire igényes és részletes, a nemesi társadalommal foglalkozó feldolgozás erdélyi vármegyével kapcsolatosan még nem született.

György Árpád Botond

■ JEGYZETEK

1. Trócsányi Zsolt: *Erdély Központi kormányzata 1541–1690*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.
2. Dáné Veronka: „Az Ónagysága széki így deliberála”. Torda vármegye fejedelemség kori bírósági gyakorlata. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259.) EME, Kvár–Debrecen, 2006.
3. Dáné Veronka: *Torda vármegye jegyzőkönyvei I. 1607–1658*. (Erdélyi Történelmi Adatok IX 1.) EME, Kvár, 2009.
4. Dáné Veronka: *Torda vármegye jegyzőkönyvei II 1658–1707*. (Erdélyi Történelmi Adatok IX 2.) EME, Kvár, 2014.

